

Nógrádi tájak és hősök Krúdy Gyula műveiben

Köztudott, hogy Krúdy Gyulát, a XX. századi magyar szép-próza nagymesterét is szoros szálak fűzték a mai Szlovákia területéhez. Az író három évet töltött fiatal gyermekként az észak-szlovákiai Podolinban a „középkorias” városkában, ahol az algimnázium diákja volt. Erről hagyományaink lexikona is részletesen beszámol, megemlítve az itteni fogantatású Krúdy-műveket, illetve azokat az írásokat, melyekben az északi táj képe is megelevenedik.¹

A lexikonban közölt ismereteket kiegészítve, feltétlen szólnunk kell azonban egy másik kapcsolatról is, amely Nógrád megyéhez, pontosabban az Ipoly menti tájhoz kötötte Krúdyt. Annál inkább is érdemes erről beszélnünk, mivel az író „második szülőföldjének” tekintette ezt a tájat. A kapcsolatnak pedig számos irodalmi vonatkozása is van: regényalakokat, novellahősöket vonultatott fel Krúdy; a vidék hangulatát örököltette meg több írásában is.

A FIÓKÁIT „ÖNVÉRÉVEL” TÁPLÁLÓ PELIKÁN NYOMÁBAN (A KRÚDYAK NÓGRÁDI ÁGA)

Krúdy Gyula írja egyik munkájában² nagyapjáról, a „katonás, nyalka, kemény tekintetű öregúrról, hogy „még nógrádi kiejtéssel beszélt magyarul”. Nem csoda, hisz a legidősebb Krúdy Gyula Szécsénykovácsiban (ma Nagykürtösi járás), abban a bizonyos „zsindelyes, kapubálványos” kúriában született 1823-ban, amely a család nógrádi ágának ősi fészke volt. Krúdy János és Virág Terézia első gyermekeként látta meg a napvilágot. Rajta kívül még öt gyereke volt a nemesi rangot viselő házaspárnak, köztük Krúdy Kálmán, az

Szécsénykovácsi látképe a temetődombról

irodalmi hőssé emelkedett nógrádi betyár, akihez később még visszatérünk.

Az író nagyapja a szécsénykovácsiak „szemefénye” volt. Nagyváradon végezte jogi tanulmányait, majd 1846-ban a megye tiszteletbeli aljegyzőjévé választották. A szabadságharc alatt a századosi rangig vitte, vitézül harcolt Komárom várában is. A forradalom bukása után menlevéllel távozott, előbb hazaköltözött, aztán Debrecenben folytatta ügyvédi gyakorlatát. Később Szabolcsban telepedett le, hogy Nyíregyházán gyökeret eresszen a Krúdyak nógrádi ága.

„Bizonyos fokig” tehát nógrádi maga az író, Krúdy Gyula is. Gyermekkorában gyakran eljárt Kovácsiba, hosszabb-rövidebb időt töltött az itteni rokonoknál.

Hogyan és mikor kerültek ide valójában az ősök, akiknek hajlékából csupán emlékeit és a „pelikános” családi címet vitte magával az író nagyapja a Nyírségbe? Nógrád megye monográfiájában³ azt olvashatjuk, hogy a Krúdy család Zólyom megyéből származik. Tagjai a XVII. századtól tartoztak a nemesek osztályába. Ekkor nyerhették el a már említett családi címet is, mellyel kapcsolatban az alábbi-

akat írja Krúdy: „Ez pléntáblára volt föstve: pelikán, mely önvérével táplálja fiókáit. (. . .) senki se tisztelte jobban a családi hagyományokat, családi érzéseket, atyafiságos érzelmeket(. . .), mint a Kandúrok címerpajzsában látható pelikán.”⁴

A zólyomi Krúdyak katolikus ága a XVIII. században Nógrád megyébe költözött, s Szécsénykovácsiban lett közbirtokos. A falu, amely a kanyargós Ipoly által mint egy keskeny földnyelv záratik körül, szegény település volt annak idején. Még templom sem épült a folyó e romantikus partján. Nem volt itt könnyű a Krúdyak megélhetése. A különböző helyeken szétszórt apró birtokokon korszerűtlen gazdálkodást folytatott a család, s csak az örökös viszálykodások, a szinte napirenden lévő pereskedések révén tartották fenn valahogy magukat.

Pereskedések, panaszok és feljelentések szerkesztése kötötte le a dédnagypapa, Krúdy János idejét is. A várnagyi állás némi jövedelmet jelentett, de 1846-ban innen is kibukott, mivel hivatalát nem tudta az elvárásoknak megfelelően vezetni. Akármilyen is volt azonban a Krúdyak élete Kovácsiban, azok, akik innen elszármaztak, mindig nosztalgiával gondoltak az ősi fészekre. Krúdy apja még Hector nevű szeretett kutyáját is innen vitte a Nyírségbe, hogy ugatásával legalább ez emlékeztesse őt „a kies, ősziesen merengő Nógrádi tájakra, ahol gyermekkorát a forradalom után a nagypapai háznál a világszép, de nem a legszerencsésebb kisasszonyok (Mária, Irma, Izabella, Amália) között töltötte”.⁵ Ezek a kisasszonyok voltak az ő nagynénjei.

A nagypapa, azaz Krúdy János, a „deres bajuszú férfi”, az író dédnagypaja 1855-ben halt meg Kovácsiban. Földi maradványait korábban elhunyt felesége, Virág Terézia mellett helyezték el a családi kriptában.

Sírhelyük 1980-ban a temetőben végzett tereprendezés következtében megsemmisült. A dédszülők síremlékét, amely „majd három évig hevert méltatlanul elfeledve a kovácsi domboldalon”⁶, Urbán Aladár pedagógus kez-

*Krúdy Gyula dédszüleinek sírja
a szécsénykovácsi temetőben*

deményezésére az Ipolyvar-
bói Alapiskola tanulói állí-
tották fel, s azóta is kegye-
lettel ápolják. A sírkő nehe-
zen olvasható szövege
egyébként így hangzik: „Itt
nyugosznak Istenben boldo-
gult KRÚDY JÁNOSNÉ szü-
letett VIRÁG TERÉZIA el-
hunyt életének 45-dik évé-
ben február 8-án 1845. és
KRÚDY JÁNOS elhunyt éle-
tének 61-ik évében novem-
ber 26-án 1855. //Hat gyer-
mektek árván esengnek// Jó
szülék! lelki üdvötökért//
Nyerjete Istenből nekünk//
Ti is égi tért.”

AZ ŐSÖK SZÜLŐFÖLDJÉNEK MOTÍVUMAI KRÚDY GYULA ÍRÁSAIBAN

Tudvalévő, hogy Krúdy a táj ábrázolásának is kitűnő és fogékony mestere volt. Számos művében jelenítette meg a Nyírség és az Alföld vidékét. Pest és Buda peremterületeit, valamint a mai Szlovákia tájait. A nógrádi halmok, az Ipoly menti mezők, a virágba öltözött rétek, a csendes füzek, a titkokat rejtegető erdők sok-sok Krúdy-írásban jelen vannak.

A *Krúdy Kálmán bácsi viselt dolgai* című munkájában az író többek közt így örökíti meg az Ipoly mentén elterülő rétek, a Kovácsi környéki táj bájos hangulatát: „Azon a réten kergettem én is a lepkét és a labdát, s ma is úgy látom, hogy szebb rét talán nincsen is az egész világon. Az Ipoly mentén terült el a lapos partok között, és szelíden, lágyan szaladt tovább a lehajló füzek és tömpe bokrok között, mint a nótaszó. A virágos bokrokon madarak laktak, és énekkel kísérték útjá-

ban Kálmánt. És a füzek fölött a nyár leányai kitergették virággal kihányt köntöseiket a napsugárba. Messzebb halmok kéklenek és beszédes nyárfák ringatják karcsú dereukat a szélben, ami e szép világ fölött elsuhan. Itt minden a szerelemről mond éneket, és a legkisebb virágnak a kelyhében is száz nóta lakik: szép, egyenes növésű palócleányoknak volt századok óta szerelmeskedő-rétjük ez a hely. Itt a levegő is más. Csókok zenéje zümmög a méhek duruzsolásában.”⁷

Nem csoda, hogy ilyen meleg szeretettel ír a tájról, hiszen (amint az egy másik írásából is kiderül) gyermekkorában megannyi kellemes órát és napot töltött az errefelé vendégeskedő fiúcska a folyó partján. *Az álmok hősé*ben bemutatja az oly gyakran rakoncátlankodó, de mégis szeretett folyót, az Ipolyt is. Ezt mondja róla egyebek közt: „Úgy siet-e még az Ipoly a nógrádi halmok között, mint akkor sietett, amikor én még játszottam a partján? Hej, az az Ipoly hűtlen folyó! Hogy szeretik itt őt! Mintha a sikság is csak neki volna, a halmok az ő kedvéért lennének, partján a mezők neki öltözködnének föl gyönyörű köntöseikbe, a lányok, menyecskék róla dalolnak — mégis úgy fut, igyekszik innen a napsugaras tájról a vén Dunába, mintha nem marasztalná semmi!”⁸

Néhány sorral odébb felvillan a kisregényben a falu, Kovácsi képe is. A nógrádi Krúdyak, pontosabban a dédnagyapa faluja ez, amelyet mintegy félszigetet veszi körül az Ipoly. Egyike a másikával dacol, mégis jól kiegészítik egymást, tarkítva a táj romantikáját.

De felbukkannak *Az álmok hősé*ben Nógrád távolabbi helyei is. Például a bágyi erdő, ahol Kálmán betyár az elszöktetett bárónőt rejtegette, vagy a vadkerti csatater, ahová oly gyakran eljárt a gerillavezér, hogy pajtása sirja fölött „kisírja magát”.

S ha már az Ipoly partjától távolabbra kalandoztunk az íróval, vessünk egy pillantást Nógrád megye előkelő városára, Losoncra, pontosabban az ottani vásár forgatagára. „A

losonci vásár három napig tartott abban az időben. A lengyel kereskedők szőrös kucsmáikban itt kötötték meg üzleteiket, és a napégette alföldi urak átugrottak a Tiszán, ha jó lovakat akartak venni. A vargák és a szücsök egész utcákat raktak ki sátraikkal. A kocsmasátrakban szakadásig muzsikált a cigány. Itt van egész Palócország. A színes rokolyájú menyecskék, lányok csoportban járnak a vásáron. Ha egyébről nem — vidám, szép szemükről meg lehetett őket ismerni a sokadalomban.”⁹

KRÚDY PALÓC MENYECSKÉI ÉS MÁS NÓGRÁDI ALAKJAI

Már az előbbieken is szóltunk a „színes rokolyájú” palóc menyecskékről és lányokról, akik nagyobb csoportban jártak-keltek a losonci vásáron. S ahogyan Krúdy írja: „vidám, szép szemükről” nyomban fel lehetett őket ismerni a „sokadalomban”.

Ilyen „formás, fehér lábú” menyecskékkel találkozhatott Krúdy Kálmán a kovácsi réteken. Igaz, ha meglátták őt, futottak a falu felé, mint „a megriasztott jércék”. Hogy miért, maga az író sem tudja pontosan. Talán azért, mert félték a betyár „rossz hírétől”, vagy azért, mert „udvariatlan” volt velük szemben. Az *álmok hőse*-ben így elmélkedik az lpoly menti fehérrépről Krúdy: „A Jóisten tudna eligazodni ezen a szemérmes palóc menyecskéken. Néha olyan ijedősek, különösen, ha sokan vannak, mint a fogoly az őszi tarlón, máskor egyedül szembenéznek a legnagyobb veszedelemmel.”¹⁰

Az *álmok hőse* egyik női szereplője Volk Irma, akinek az ellenség megölte a vőlegényét, apját és testvérét. A bosszúálló lány ezért katonának öltözött, s így harcolt Krúdy mellett a forradalomban, mígnem Kálmán helyett főbe lőtte őt az ellenség. A vadkerti csatatéren esett el, s az ő sírjához járt volna később a betyár, mert bizony valaha szerelmes is volt belé.

A bujdosó betyár szerette Rozgony Zsuzsannát is, a

vadkerti csárdásnét, talán még jobban, mint Kenese bárónőt. Pedig az a vén bárótól is elszökött Kálmán után, és „szép, finom fajta” volt, mint a „vadkertben az őz”. A két nő alakjával szintén gyakran találkozhatunk az említett kisregényben.

A női alakok után lássunk most néhány férfit is. Mindenekelőtt a betyár édesapját, Krúdy Jánost. Amint ez az író kisregényéből kitűnik, az öreg maga sem volt tisztában azzal, hová tegye fiát, a bujdosó gerillát. Egyszer szembeszállt vele, óvta, figyelmeztette őt, máskor meg büszke volt fia cselekedeteire. Az író ilyennek láttatja a dédnagyapját, akit egyébként maga már személyesen nem ismerhetett: „Az ámbituson deres bajuszú férfi állott: az öreg Krúdy János. Az egyik lába rövidebb volt a másiknál. Hol történt, mikor történt, hogy megrövidült? Régente azt beszélte, hogy tüzes lovak ragadták el, de öregkorában szerette, ha asszonyi dolgokkal hozták kapcsolatba a megrövidült lábat. Leugrott az emeletről, mert muszáj volt leugrania, már csak csupa gavallérosságból is, vagy pedig . . . No, mindenki így jár, aki sokat forgolódik a szoknya körül. Veres bajusza pödörve, deres üstöke a feje búbján kontyba fonva.”¹¹ Az utóbbi jellemző volt a palóc emberre, mint ahogyan a nők körüli forgolódás is a Krúdyakra.

Jó páran felbukkannak még a nógrádi alakok közül Krúdy prózájában. Gracza Tóni például, azaz Gracza Antal, aki a gerillavezér legjobb társa és barátja volt. Ő kapta azt a feladatot, hogy a Krúdy bandája által összeszedett pénzt az emigránsokhoz eljuttassa. Ez azonban nem sikerült neki, Szeged környékén orvul megölték őt.

Paczolay Feri a Krúdy-regény ellenszenves alakja. Ő csendőr-kommisszárius, s annak ellenére, hogy Krúdy Kálmán vér szerinti unokatestvére, megöli a betyárt.

Nem szimpatikus báró Frank, a megyefőnök sem, aki Losoncon akarta elfogni Krúdyt. Nagy tisztelője viszont a betyárnak Sztropkó, a kovácsi csizmadia, aki különben a Krúdy-kúria „háta mögött lakott”.

A betyárbarátok közül még Mezőssy László és Jósa Pál nevét említi Krúdy az *Urak, betyárok, cigányok* című kisregényében. Igaz, ők nem nógrádiak voltak, az utóbbit mégis kötötte valami ide, egészen pontosan Szécsényhez. Az író szerint ismerte volna a tragikus körülmények közt fiatalon elhunyt itteni költőnőt, Ferenczy Terézt. Sőt, szerelmes is volt a palóc lányba az alföldi betyár, aki később külföldre menekült. „Csak a Nógrád megyei Ferenczy Teréznek »Téli csillagok« című verseskönyvecskéjét vitte magával. A költőnővel Szécsényben éppen Liszniai Kálmán révén ismerkedett meg, és félig-meddig (amennyire az egy nyíltszívű poétától telik) maga is az összeesküvők közé tartozott. Hát Liszniai Kálmán révén ismerkedett meg a fiatal költőnővel, és Jósa Pál többet remélt az ismeretségtől, mint más közömbös szívű halandó. Sokat látták Szécsényben Jósa Pált, akkor is a nemes könyvkötőmester, az öreg Ferenczy háza körül, amikor Liszniai nem volt éppen Palóciában és Teréz kisasszony a szilvafák alatt, az Ipoly partján ábrándozott, verselgetett, merengett, amíg egy napon valamely titkos bú ereszkedett a szívére a költőnek és atyja pisztolyával szíven lőtte magát. Huszonhárom esztendő volt ekkor Ferenczy Teréz, huszonhárom esztendő Jósa Pál is, de az ifjú élete végéig nem felejtethé el a leánykát, akinek létéhez annyi reményt fűzött. Talán Ferenczy Teréz öngyilkos halála is hozzájárult ahhoz, hogy Jósa Pál oly vakmerő merényletet követett el Debrecenben . . .

Jósa Pál mielőtt hazáját elhagyta volna, a Kárpátok tövén elszavalta Ferenczy Teréz versét:

*Süvölt a szél a puszták felett,
Hol van virágod, nyájas kikelet?
Hol van a rét, amely a harmatgyöngytől fénylett, —
A szívgyengület, az ihlet és az élet?
Minden semmivé lett!!”¹²*

Nos, Jósa Pál és Ferenczy Teréz kapcsolatáról nincs tudo-

másunk. Nem tesz említést erről a költő 1983-ban megjelentetett *Minden versei* című kötetéhez írt előszavában Praznovszky Mihály kutató sem.

A Krúdy által közölt többi tény megfelel a valóságnak. Ferenczy Teréz tényleg jó barátságban volt Lisznyay Kálmánnal. Apja szécsényi könyvkötőként dolgozott, ő pedig korán öngyilkos lett. Kötete, a *Téli csillagok* 1854-ben jelent meg. Az idézett verssorok a *Tél kezdete* című költeményéből valók.

Jósa Pál debreceni vakmerő merényletéről még annyit, hogy azt bizonyára azon a vásáron követhette el, melyen — az író szerint — Mezőssy László és Kandúr, azaz Krúdy Kálmán bandájukkal meg akarták leckéztetni mindazokat, akik „Kossuth után elárulták a hazát”. Ilyenek ellen irányulhatott Jósa merénylete is.

Nógrád megyéből, ahonnan az író családja származott, évenként „mindig útra szokott kelni az úriszék”. S amint az író *Urak, betyárok, cigányok* című kisregényében olvasható: „az volt a teendője, hogy megállapítsa, hol muzsikálnak a legjobban a cigányok Magyarország területén”. E „nemes társaságról” írja Krúdy az alábbiakat: „Rendszerint a balasagyarmati árvaszéki elnök volt az »úriszék« vezetője, amelynek tagjai elismert nevű országos hírű cigányszakértők voltak. Persze, kocsin utazták be az országot, mégpedig nyaranta, amikor meglátogatták a felvidék zenekarait, az Anna-bálok dátumait is kitolták kedvükért a kalendáriumban, hogy minél több Anna-bálon vehessenek részt: így annabáloztak egy esztendőben Parádon és Balatonfüreden is. De az úriszék télidőben sem oszlott fel. Nyomban előparancsolták a téli utazáshoz alkalmas szánokat, mikor híre futamodott egy-egy új cigányprimás feltűnésének, akit éppen Rimaszombaton vagy Miskolcon, ezeken a jó cigánytermő helyeken lehetett meghallgatni. Az úriszék utazgatásában, ha Nyíregyházán vitt át útja: mindig kiegészítette magát atyám személyével, miután az ő szakértelmét ugyancsak országszerte ismerték.”¹³

Ha már a nógrádi irodalomról is említést tettünk, hadd jegyezzük meg, hogy van Krúdynak egy olyan írása is, melyben Madách Imre munkásságával foglalkozik, a nagy drámai költőről rajzol portrét. *A százgalléros* című elbeszéléskötetében találjuk a Madách-legenda című írást, amelyben egyebek közt ez olvasható: „A sors kegyes véletlenségéből rokonaim, atyámfiak laktak az Ipoly folyó mentén, a nógrádi tájakon, akik lehetőleg mindent megtettek a hazáért és a közjóért, akik csendesen, jégszürkén és nemzeti bánattal sóhajtottak, midőn a késő múlt időkben a költő neve szóba került: »szerencsétlen flótás volt, de versein még manapság is gondolkozunk.«” Krúdy büszke volt az ősök földijére, a *Tragédia* halhatatlan írójára. Arra a Madáchra, akit szerinte a „maga korában többnyire a búbánatos, mosolytalan emberek értették meg, akikből a múlt században éppen elég volt Magyarországon.(. . .) Az ember tragédiáját nem írhatta más, mint a szívbajos és börtönviselt sztregovai uraság, aki a maga lelkén, a maga nagy betegségén próbálta ki a magányosság és a fájdalom skáláit. (. . .) Ha Arany János akadémiai titoknok úr véletlenül kezébe nem veszi az országgyűlési követé választott sztregovai földesúr drámai költeményét, Az ember tragédiáját, tán manapság sem emlegetnék másképp, mint így: »Élt egy bizonyos Madách nevezetű, aki a legszomorúbb ember volt a megyében . . .«”

Majd így fejezi be írását Krúdy: „A magyar csodák között a Nógrád megyei ház olyan csoda, ahová levett kalappal, nemzeti sorsunkon való meleg áhitattal, örökös hittel gondolhatunk. Költeményt írtak itt, amely költemény örök büszkesége a magyarnak.”¹⁴

KALANDOR VAGY HŐS? (KRÚDY KÁLMÁN ALAKJA AZ IRODALOMBAN)

A Szecsénykovácsiból Nagykállóba, majd Nyíregyházára került nagyapa, akit egyébként „zárkózott és gögös ember-

nek ismertek, unokáinak sokat beszélt a múltról; legszívesebben természetesen a szabadságharcról és öccséről, Kálmánról.

A család nógrádi vonatkozásait a Krúdy-műveket elemző írások is érintik. Megemlítik, hogy az író nagyapjának testvére volt Krúdy Kálmán, a „legendás hírű” betyár, aki szintén részt vett a szabadságharcban, sőt a bukás után sem tette le a fegyvert, hanem gerillaháborút kezdett az osztrák hatóságok és az uralkodó nemesek, az ún. »pecsovicsok« ellen. Hosszú ideig rettegésben tartotta csapatával az Ipolyság urait. Végül törbe csalták, s egy árulóvá lett unokatestvére lőtte agyon a vadkerti erdőben.”¹⁵

Nem csoda, hogy Kálmán betyárról a szakirodalom is így vélekedik, hisz azok, akik elsősorban a Krúdy-művekből ismerik, valóban ilyennek ismerhetik meg őt. Az író egyébként több művében is szeretettel „emlékezik” Kálmánra. Az *álmok hőse* című kisregény szinte teljes terjedelmében vele, illetve tetteivel foglalkozik. Ő a mű központi alakja, példaképül élénk állított főszereplője. De felbukkan hősie alakja az *Urak, betyárok, cigányok* című másik kisregényében is, akár csak *Az asszonyfái szüret*, *A vadkerti hősnő* című novellákban is, vagy más írásokban. „Csakhogy ezekben sok minden valótlan, nagy részük családi legenda szülötte, a fantázia terméke.”¹⁶ Praznovszky Mihálytól származik ez a megállapítás, aki a történeti kutatások tükrében is felmutatta már a betyár alakját. Kilétével kapcsolatban így sok minden tisztázódott. Erről külön fejezetben szólunk majd részletesebben.

Most nézzük, milyenek képzelte hősünket Krúdy, illetve mi minden történik a betyárral az író műveiben. Az *álmok hőse*nek *Előbeszédéből* idézzük az alábbi sorokat: „Regényes, ábrándos idők! Ennek a kornak volt hőse, csínytevő pajkosa Krúdy Kálmán. A legendák talán sok mindent hozzáragasztottak alakjához, vagy kibővítettek rajta (. . .), de mindenesetre érdekes alak volt. Kalandor vagy hős? Mind a kettő. Volt az alakjában valami Rákóczi diákjaiból,

Jávorkából, de zsvány is lehetett volna, mint Rózsa Sándor. Azok a regényes idők kellettek hozzá, hogy olyan nevezetes legyen, mint amilyen volt . . .”¹⁷

Tehát, mintha még maga Krúdy Gyula se tudná, milyennek is tüntesse fel Kálmán bácsit. Egyet azonban nyomban leszögezett: „regényes idők” nevezetes embere volt. Kisregényéből csakhamar kiderül, hogy a szabadságharc utáni időkben járunk. Krúdy Kálmán, a forradalom hőse a bukás után nem menekült külföldre — bár megtehetette volna —, itthon akarta az árulókat megbosszulni, illetve a harcok folytatását előkészíteni, ahhoz a maga módján hozzájárulni. Az író a bujdosó gerillavezérrel beszélgeti el múltját, mondatja el tervét. A betyár így medítál sorsa felett: „— Ki vagyok én? Bujdosó, kalandor, betyár! Miért vagyok az? Mert gyűlölöm hazám ellenségeit, mert kedvem van a veszélyes, kalandos élethez. Nyitva van az ország, menekülhetnék külföldre, itthon elfelednének, megbocsátának. De én itt maradok, mint az élő bosszúállás.”¹⁸

Majd tovább beszél múltjáról, elpanaszolva azokat az okokat, melyek miatt különböző helyekre sodródott a történelem forgatagában. A szabadságharc idején megbecsülték őt. Vallomása szerint ez történt vele: „. . . Görgey Artúrhoz mentem. Sose felejttem el, így szólt hideg, száraz hangon hozzám: »Önnel igazságtalanul bántak! A mai naptól fogva futárom lesz.«”¹⁹

S vajon hogy nézett ki a forradalom bukása után a különböző helyeken fel-felbukkanó legendás hírű betyár? Nos, erre is feleletet kapunk Krúdy írásából.

„. . . cifra szűr van rajta, árvalányhaj a kalapja mellett. A kalap alól egy pár erős, mosolygós, kék szem néz ki a menyecskek után. Sudár, deli fiatal ember, kunkorgó, kis fekete bajusszal. Kék szem, fekete haj . . .” — olvashatjuk az Ipoly menti kukoricásokból itt-ott hirtelen kilépő betyárról.²⁰

S vajon mit tudhat meg a kisregény olvasója Krúdy Kálmán haláláról? Többek között azt, hogy a tragikus végzet előtt a betyár a vadkerti csárdásnéál tartózkodott, aki épp

azt a nótát dúdolta neki, amely „akkoriban Ipolyságon járta :

*Itt a pajkos Krúdy,
Jáj, de illegéli
Kaci bajuszkáját,
Lányok boldogságát,
Menyecskék édes álmát! . . .”²¹*

És akkor toppant be a piros kendős báróné. A két asszony összeveszett a csinos legényen, a zsandárok pedig már a csárda tájékán voltak. Ami ezután következett, arról így ír Krúdy: „A pajkos Krúdy az országútra ment. Majd jobbra fordult a mezőre. A mezőn halom volt — sírhalom ez, a vadkerti csata hősei alusznak ott. A sírhalom felé tartott. (. . .) S pajkos arccal a földre vetette magát, és zokogva vergődött ott a halmon, mintha eszét vesztené volna. (. . .) Arra riadt föl, hogy kardcsörtetés, sarkantyúpengés hallatszott a mezőn. Arra fölugrott, és szilajul kiáltotta:

— Te vagy itt Paczolay? (. . .)

Paczolay kezében eldördült a fegyver.

A fegyverdörgésre kétségbeesett sikoly hallatszott az országút felől. A báróné, mintha eszét vesztené volna, futott végig a mezőn.

— Meghalt! — sikoltotta.

Paczolay a pajkos Krúdy fölé hajolt.

— A golyó a homlokán találta — felelte megindultan. — Jobb így szegény bujdosónak . . .”²²

Krúdy írásaiban még sok-sok betyárcsinýról, gerillatámadásról olvashatunk. A „Kandúrok” vezére, Kálmán, az ország más tájain is fölbukkant, bár legtöbbször „a felső vármegyét szerencsétlenné tette megjelenésével. Kibújt az Ipoly folyóból, bemászott a kéményen, megszólalt az útszéli fa tetejéről . . .” Beszámol az író a betyár ama tettéről, melynek során negyven legényével a disznótorozó rozsnyói püspököt leckéztette meg. Az egyházfő „Klapka” és „Kossuth” nevű disznóinak torára hívta meg ismerőseit, gúnyt üzve így a

szabadságharc vezéreiből.²³ Az író szerint Losoncot is Krúdy Kálmán miatt gyűjtötták fel a császári csapatok. A betyár ugyanis a fogadó nagytermében Volk Irmával lelőtte fővezé-
rüket. Megjelent Krúdy az asszonyfái szüreten is, ahol az
összesereglett bujdosó gerillák az emigrációból érkezett
híreket hallgatták meg. A vezér itt további harcra, ellenállás-
ra bátorította társait.²⁴

De mindennek vége lett egyszer, amint az író mondja *Az álmok hőseiben*: „Elmúlt az álmok ideje; és az álmok hősére már nemigen emlékszik senki. Öregasszonyok talán még tudnak róla az Ipoly mentén, hogy Krúdyval egykor polkáztak a megyebálon, de többre már ők sem emlékeznek. A képzelődés, a kalandok kora elmúlt.”²⁵

KRÚDY KÁLMÁN ALAKJA AZ ÚJABB KUTATÁSOK TÜKRÉBEN

Ki volt hát valójában Krúdy Kálmán? Gerilla? Rabló vagy betyár? Ezekre a kérdésekre kapunk aránylag pontos és megbízható válaszokat a fiatal salgótarjáni történész, dr. Praznovszky Mihály publikációiból.²⁶

A kutató fontosnak tartja a Krúdy-művek nógrádi vonatkozásainak felderítését. Szerinte az „életmű egészének megértéséért mindenképp szükséges”, még akkor is, ha a „valóság sok esetben sivárabb, kegyetlenebb, mint az az egyes művekben jelentkezik”.

Praznovszky Mihály kutatásainak tükrében egy másfajta Krúdy-alakot látunk. A kutató ugyanis a történelem hiteles forrásait vizsgálja, míg az író a családi legendákra építi cselekményszövegét. Természetesen mindkettőnek megvan a maga értéke és eredménye. Az előbbi a tudós kutató módszere: a tárgyilagosságra épül; az utóbbi az író fantáziája és szabadsága: művészi lehetőségének egyfajta kiteljesedése.

Az író műveit számbavevő, a levéltári anyagot s az egyéb forrásokat is vallató történész érdeme, hogy alapos összeve-

tést végzett. S vajon milyen eredményre jutott? Ezt szeretnénk bemutatni az alábbiakban.

Krúdy Gyula szerint hőse, Kálmán már fiatal korában a cs. kir. seregbe került. A katonaságot büntetésként szabták rá. Pedig, amint az író munkájából kiderül, csak egy fiatal lányba, Feledi Juliskába volt szerelmes. Ez lett volna hát a bűne, illetve még az, hogy „egy nagy úrnak a felesége” körül is settenkedett. De hát Kálmán az utóbbi esetben sem tehetett a történekről, az asszony vitte őt bűnbe.

Miután kitört Magyarországon a forradalom, a kovácsi legény hat évi szolgálat után megszökött a császári seregtől, s itthon önként jelentkezett honvédnak. Rövid időn belül a környékbeli „jobbfejta legényekből” szervezett egy századot. Később a hadnagyi rangot is elérte, majd Görög saját futárának nevezte ki.

A szabadságharc bukása után Krúdy Kálmán gerillaként, illetve betyárként üldözte a hazaárulókat. A „nemes típusú” betyárok közé tartozott, aki sohasem bántotta a szegényeket, inkább segítette azokat. Sajnos, 1861-ben őt is „utolérte a zsandárok golyója”.

Az író által felnagyított szabadságharcos tettekkel kapcsolatban Praznovszky Mihály az alábbi észrevételeket közli: „A valós helyzet nem ilyen regényes. A rendelkezésünkre álló adatok szerint Kálmán egyike volt azoknak a katonáknak, akik becsülettel végigküzdötték a szabadságharcot. Kozma György lexikona szerint Krúdy Kálmán a szabadságharc kitörésekor beállt közvitéznek a 17. honvédzászlóaljhoz, ahol csakhamar őrmester lett, majd 1848. december 22-én kinevezték hadnaggyá. (. . .) További előléptetésekről, katonai tetteiről nincs ismeretünk. S ha nem is volt Görgey futára, a vörössipkások parancsnoka, Klapka adjutánsa vagy éppen huszárzászlóalj-parancsnok, de a nemzet szabadságáért küzdő harcosok egyike volt. Így sem tűnik kisebbnek alakja.”²⁷

Tudomása van Praznovszkynak Krúdy Kálmán szabadság-

harc előtti katonáskodásáról is. Amint írja: „Katonának állása is igazolódott, de nem úgy, hogy büntetésből sorozták volna be.”²⁸

Betyársága sem tüntethető fel olyan pompás fényben, ahogyan azt Krúdy tette. Hogy miért nem, arra később adunk választ. Egyelőre csak az alábbi sorokat idézzük Praznovszky Mihálytól: „A betyárság vizsgálata esetén egy érdekes tényre kell felhívunk a figyelmet: a megyei néprajzi hagyományokban nem lelhető fel alakja. A gyűjtések során egyetlen esetben sem találtak Krúdy Kálmánra, de kisebb-nagyobb kalandjára utaló adatra sem. Az »úri betyár« elnevezése sem illik rá. Ezek általában azok a nemesek voltak, akik unalomból, kalandvágyból betyárnak álltak be egy-egy ártatlan kaland erejéig. (...) Gyakran nevezték őt »pajkosnak« is. Ez a jelző nem tetteinek »finomítására« szolgált, hanem a pajkos a betyár egyik típusa volt (...) Kevesen voltak olyanok, mint Krúdy, aki több mint tíz esztendőn át állta a sarat üldözőivel szemben.”²⁹

Ellenálló vagy gerilla lett volna hát Krúdy? Az író állítja, hogy a nógrádi gerilla a forradalom bukása után 40 főből álló szabadcsapatot szervezett, s nem tette le a fegyvert. Praznovszky Mihály ezzel szemben leszögezi: „Forrásaink szerint Krúdy csapata még fénykorában sem volt több 6—9 főnél. De az volt inkább a jellemző, hogy másod- és harmadmagával hajtotta végre akcióit.”³⁰ S a történész ehhez még hozzáteszi: „Sajnos nevével nem találkozunk az önkényuralom elleni szervezkedést, ellenállást bemutató forrásokban.”

A felvidéki nemes úri barátok közül az író Gracza Antal nevét említi. Ő akarta a Kálmánnal együtt rabolt pénzt az emigrációba vinni, de — amint már ezt említettük — Szeged környékén megölték. Praznovszky kiderítette, hogy ez a bizonyos Tóni barát Gracza György történész nagybátyja volt, s 1823-ban született a Hont megyei Sülykipusztán. 1848-ban Gyürky Antallal, a közismert gazdasági íróval

önkénteseket toborzott a honvédhadseregbe. A honti gerillacsapat később „nagy vakmerőségéről híres lett”. A Krúdyval való kapcsolatról azonban nem esik szó.

Az író műveiben értesülünk arról is, hogy a nógrádi betyár „tetteit kivétel nélkül a hazáért követte el”. Áruló pecsovicsok voltak csak az áldozatai; aki a szabadságért harcolt, azt sosem bántotta. Ezzel kapcsolatban viszont Praznovszky az alábbiakat mondja: „Úgy véljük, ezek a hagyományosan általános jellegű kitételek szinte minden betyártörténetre érvényesek, s minden bizonyítás nélkül is csak úgy kell kezelnünk, mint a családi legendakör egy részét.”³¹

A Losonc felgyújtásáról szóló Krúdy-írással kapcsolatban is van megjegyeznivalója Praznovszkynak. Tanulmányában többek közt ez olvasható: „Az elbeszélés még így vázlatosan is megragadó, sőt még úgy is, hogy szinte mindenki ismeri a hiteles történetet: augusztus 1-jén Grabbe tábornok egy 96 fős alakulatot küldött a városba. Repetzky Ferenc, a megye volt kormánybiztosa, ekkor a közelben tartózkodott gerilláival. Értesülvén a hírről, a várost megtámadta. Néhány orosz katonát és tisztet lelőtt, többet foglyul ejtett. Ezt követte aztán 9-én a város felgyújtása, teljes lerombolása.”

Az irodalom és a valóság kapcsolatának felkutatása tehát — Praznovszky Mihály szerint — „kevés eredménnyel” jár. Hogy miért, arra is megadja a választ a kutató: „A családi legendakör, az öröklődő mondák úgy alakultak, hogy valóságmagvukat már szinte lehetetlen kibontani.” Majd nyomban hozzáteszi: „Ám állnak rendelkezésünkre dokumentumok, még ha nem is nagy számmal, melyekből meg tudjuk rajzolni Krúdy Kálmán betyáréletének egyes szakaszait.” Lássunk hát egy párat mi is a kutató által feltárt dokumentumokból: A Krúdy Kálmán körözésére vonatkozó első leirat 1849. december 25-i keltezésű. Ez áll benne: „Krúdy Kálmán személyes leírása elfogatása végett közöltetik: Szécsénykovácsi születésű, 23 éves, nőtlen, R. cath., kövér,

középtermetű, barna hajú s bajuszú, bátor tekintélyű, öltö-zete betyáros, vörös mellény, fehér zsinórral, fekete aranyos nyakkendő, sárga ködmön, fekete magyar kalap, fekete tollal.”³²

1850. február 24-én is kiadtak egy körözést, amelyben az alábbiak olvashatók: „Életkora mintegy 30 éves, termete középszerű, arcza hosszú, arcszíné fehér, haja gesztenye színű, szeme kék, szája rendes, szemöldöke feketés, szakál-lát november 29-én Fülöpszálláson levágatta. Ruházata: honvéd köpönyeg, csikós nadrág, lent bőrrrel fedve. Kos-suth-féle kalap, melyet Fülöpszálláson egy zsidótól megvett, beszél magyarul.”³³

1850 májusában elfogták őt, de a Pest városi börtönből rövidesen megszökött. Az ekkor kiadott köröztetésben írják, hogy szeme nem kék, hanem sötétbarna, kora csak 24 év, s öltö-zete módosult: térdig érő sötétkék kabátot és fekete nadrágot visel. A betyár szülőfaluja környékén csavargott.

1851-ben ismét elfogták a kóborló betyárt. Ennek elő-zményét, illetve okát az alábbi jegyzőkönyvi adattal támasztja alá Praznovszky Mihály: „Krúdy Kálmán 1851. augusztus 17-én Lovik Teréz hajadonnak, aki Sülyből Illyibe ment, a gárdonyi kukoricaföldek közt útját állta, és rajta erőszakot követett el.” Majd a szécsényi kerületi szolgabíró jelentése-iből idézi kutatónk a következőket: „Krúdy elfogatásának mindenki pártkülönbség nélkül örülni látszik, egy sajnálkozó szót sem hallatván, ami ily egyének kézre kerülése alkalmá-ból sűrűn történni szokott . . .”

Praznovszky Mihály szerint: „Bizonyos fokig egyet kell értenünk ezekkel a véleményekkel, mert adataink alapján nem lehet azt a képet megrajzolni Krúdyról, amit az író adott. Néha kritikával kezeljük az iratokat, s ismerjük Kem-pen altábornagy véleményét, akkor sem tudjuk a szabad-sághős jellemvonását felfedezni Krúdy Kálmánban. Nem véletlen, hogy halála után harminc esztendővel a megyei sajtóban is ezt olvashatjuk: »Krúdyról az való, hogy ő rabolt

és fosztogatott mindenütt, ahol lehetett. Félelmetes volt, mint kapcabetyár, aki védtelen nőket is megtámadott úton-útfélen.«³⁴

A szerző Krúdy Kálmán halálának körülményeit is tisztázza. Tudjuk, hogy az író Vadkertre teszi a betyár halálának színhelyét. A tragédia Volk Irma sirjánál történt. A lány — Krúdy állítása szerint — a vadkerti csatában esett el. Ám Praznovszky leszögezi, hogy Volk Irma kiléte sehogyan sem bizonyítható. Neve a szabadságharc hősei közt sem szerepel. S különben Vadkerten csak utóvédharcokra került sor, így tömegsírt sem kellett ásni.

Nem volt jelen a betyár halálakor Rozgonyi Zsuzsi és Paczolay Ferkó sem. A betyár halála különben se „olyan regényes”, amint azt Krúdy megírta. Kálmán 1861. november 28-án halt meg. Ezzel kapcsolatban a következőket olvashatjuk Praznovszky tanulmányában: „Haláláról először december 1-én jelent meg az újságokban kétsoros hír, majd pár nap múlva a részletes beszámolót is olvshatták. E szerint Krúdy augusztus 17-én a Jásztelkipusztán erőszakoskodott egy lánnyal és az ott levők üldözőbe vették. Az egyik megyei csendbiztos, Diószeghy Tádé éppen arra járt, csatlakozott az üldözéshez, és el is fogta Kálmánt Szokolyán. Amikor kísérte be a megyei börtönbe, Krúdy szökni próbált, de a csendbiztos pisztolylövéssel megsebesítette. Csak így tudta őt bevinni Gyarmatra. A börtönben meggyógyult. Egy másik bűnténye miatt — állítólag három »igen fiatal leánykán« követett el erőszakot — Vácra vitték az ügy tisztázására, november 16-án. A kísérő parancsnok neve Paczolay Nárcisz volt. A vádak igaznak bizonyultak, s Krúdy lovas pandúrok kíséretében gyalog jött vissza Gyarmatra. November 28-án délután három óra tájban Krúdy a Jásztelekről Vadkertre vezető országúton ismét szökni próbált, az országúton fölhalmozott kőrakásból kísérőit kövel támadta meg, hogy ily módon az erdőbe menekülhessen, hol a lovas kísérők nem is üldözhatték volna, de Namen Gusztáv pandúrtizedes pisztolyával agyonlőtte.”³⁵

Így végződött hát Krúdy Kálmán pályafutása. „Halálával lezárult a nógrádi Krúdyak életének egy szakasza, hogy aztán a pajkos Krúdy a Nyírségben megszülető Krúdy Gyula jóvoltából tisztult, emberibb és híresebb, új életre támadjon.”

1985

Jegyzetek

- 1 Magyar irodalmi hagyományok szlovákiai lexikona. Bratislava 1981.
- 2 Krúdy Gyula: Gordonkázás. Bratislava 1978. 57.
- 3 Borovszky Samu, szerk.: Magyarország vármegyéi és városai. Nógrád vármegye. Budapest é. n.
- 4 Krúdy Gyula: i. m. 59.
- 5 Krúdy Gyula: Urak, betyárok, cigányok. In: Vallomás. Budapest 1963. 335.
- 6 Urbán Aladár: Krúdy Gyula nyomában Nógrádban. Hét, 1983/23. 14.
- 7 Krúdy Gyula: A Krúdy Kálmán bácsi viselt dolgai. In: Mikszáth Kálmán: Összes művei. Kritikai kiadás 11. k. Budapest 1959. 247—251.
- 8 Krúdy Gyula: Az álmok hőse. In: Pókhálós palackok. Budapest 1977. 114.
- 9 l. m. 148.
- 10 l. m. 115.
- 11 l. m. 116.
- 12 Krúdy: Urak, betyárok, cigányok. 406—407.
- 13 l. m. 334—335.
- 14 Krúdy Gyula: A Madách-legenda. In: A százgalléros. Bratislava 1971. 212—216.
- 15 Katona Béla: Krúdy Gyula és a Nyírség. In: Krúdy Gyula emlékkiállítás. A nyíregyházi Jósza András Múzeum állandó irodalmi kiállításának vezetője. Nyíregyháza 1978. 5—6.
- 16 Praznovszky Mihály: A Krúdyak Nógrádban. Palócföld 1978/6. 19.
- 17 Krúdy Gyula: Az álmok hőse. 113.
- 18 l. m. 119.
- 19 l. m. 120.
- 20 l. m. 115.
- 21 l. m. 136.
- 22 l. m. 135.
- 23 Krúdy Gyula: Urak, betyárok, cigányok. 386.
- 24 Krúdy Gyula: Az asszonyfái szüret. In: Pókhálós palackok. Budapest 1977. 104—105.
- 25 Krúdy Gyula: Az álmok hőse 151.
- 26 Praznovszky Mihály: A Krúdyak Nógrádban. Palócföld, 1978/6. 19—20.
Uő: Krúdy Kálmán (1832—1861). Adalékok a Krúdy család Nógrádi

ágának történetéhez. In: Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve. 1978. 157—199.

Uő: A lezüllött köznemes: Krúdy Kálmán. (Egy eltorzult kisenemesi életsors.) In: Praznovszky Mihály: Madách és Nógrád a reformkorban. Salgótarján 1984. 129—159.

27 Praznovszky: Krúdy Kálmán (1832—1861). Adalékok a Krúdy család nógrádi ágának történetéhez. 176.

28 l. m. 174.

29 l. m. 183.

30 l. m. 186.

31 l. m. 186.

32 l. m. 188.

33 l. m. 189.

34 l. m. 191.

35 l. m. 193.